

них цінностей «Мудрість», «Гуманність», «Справедливість» частіше впливає на ті «сильні» риси характеру учня, які лежать в основі конструктивного світосприйняття («Надія», «Віра»), а також на високі показники учнів за шкалами самооцінки (наприклад, за шкалою «Розум», «Характер»), що свідчить про їх задоволеність собою та самоповагу.

Висновок. У результаті емпіричного дослідження встановлено, що вираженість позитивних цінностей вчителя лежить в основі формування відповідних позитивних цінностей учнів та оптимально високої самооцінки і, таким чином, забезпечує їх суб'єктивне благополуччя. При цьому триада цінностей педагога «Мудрість», «Гуманність», «Справедливість» робить найбільший внесок у забезпечення суб'єктивного благополуччя учнів.

Бібліографічні посилання

1. **Аршава І. Ф.** Суб'єктивне благополуччя і його індивідуально-психологічні та особистісні кореляти / І. Ф. Аршава, Д. В. Носенко // Вісник ДНУ ім. О. Гончара. Серія «Педагогіка та психологія». – Д., 2012. – Вип. 18, Т.20, №9/1. – С. 3–10.
2. **Мерзлякова Д. Р.** Синдром професійного «выгорания» и метаиндивидуальность педагога / Д. Р. Мерзлякова // Психол. наука и образов, 2009. – №1. – С. 55–61.
3. **Носенко Е. Л.** Новий підхід до дослідження «цінностей у дії»: переваги, досвід, застосування для вивчення чинників емоційного вигорання педагога / Е. Л. Носенко, Н. В. Грисенко // Проблеми сучасної психології зб. наук. пр. К-ПНУ ім. І. Огієнка Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України. – Вип. 10. 2010. – С. 490–500.
4. **Перова Е. А.** Оптимизм как одна из составляющих субъективного благополучия / Е. А. Перова, С. Н. Энциклопов // Вопросы психологии, 2009. – №1. – С. 51–57.
5. **Селигман Мартин Э. П.** Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни: пер. с англ. / Э. П. Мартин Селигман. – М.: Изд-во «София», 2006. – 368 с.
6. Теория и методология психологии: Постнеклассическая перспектива / отв. ред. А. Л. Журавлев, А. В. Юревич. – М.: Изд-во «Ин-т психол. РАН», 2007. – 528 с.
7. **Труляев Р. О.** Позитивні цінності педагога як фактор його професійної ефективності (досвід використання наукових здобутків позитивної психології) / Р. О. Труляев // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Серія: «Педагогіка і психологія». – 2012. – Вип. 18. – Т. 20, №9/1. – С. 140–150.
8. Ценностные основания психологической науки и психология ценностей. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – 344 с.
9. **Blore J. D.** Subjective Wellbeing: An Assessment of Competing Theories: Submitted in fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy / Jed Daniel Blore. – Deakin University, 2008. – 90 p.
10. Subjective well-being: Three decades of progress / E. Diener, E. M. Suh, R. E. Lucas, H. E. Smith // Psychological Bulletin. – 1999. – 125. – P. 276–302.

Надійшла до редколегії 21.02.2013.

УДК 159.922.6:616.89-008.441

О. В. Остапук

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТРАХУ

Освітлено деякі напрями сучасних психологічних досліджень проблеми виникнення страхів у різні вікові періоди. Основними теоретичними й емпіричними результатами розглянутих досліджень є доповнення науково-психологічних знань

щодо особливостей емоційних станів особистості, особистісних та соціальних страхів, психологічних детермінант виникнення та подолання страхів, динаміка перебігу страху на різних рівнях. Маловивченою галуззю в сучасних дослідженнях залишається проблема вивчення особливостей страху, психологічних детермінант виникнення та подолання страхів у період ранньої дорослості.

Ключові слова: страх, психологічні детермінанти страху, період ранньої дорослості.

Освещены некоторые направления современных психологических исследований проблемы возникновения страхов на разных возрастных этапах. Основными теоретическими и эмпирическими результатами рассмотренных исследований является дополнение научно-психологических знаний относительно особенностей эмоциональных состояний личности, личностных и социальных страхов, психологических детерминант возникновения и преодоления страхов, динамика протекания страха на различных уровнях. Малоизученной областью в современных исследованиях остается проблема изучения особенностей и содержания страха, психологических детерминант возникновения и преодоления страхов в период ранней взрослости.

Ключевые слова: страх, психологические детерминанты страха, период ранней взрослости.

Страх – емоція, що виникає в ситуаціях загрози біологічному чи соціальному існуванню індивіда і спрямована на джерело справжньої чи уявної небезпеки [9].

Почуття страху відоме кожній людині ще з раннього дитинства, частіше людина відчуває його в процесі соціалізації й особистісного розвитку. Саме у цей період у неї формується емоційне й когнітивне сприйняття навколишнього світу і себе. Особливим чином на емоційне благополуччя людини впливають близькі люди, які беруть безпосередню участь у формуванні особистісних якостей, способів взаємодії з самим собою і з навколишньою дійсністю.

Дослідження особливостей страху в останні роки стають все більш актуальними і значущими. Зокрема увага приділяється вивченню сутності, функціям, класифікаціям, характеристичі, психологічним детермінантам виникнення та подолання страхів, специфічним особливостям перебігу емоції страху в молодшому шкільному, підлітковому, юнацькому вікових періодах. При цьому науковці звертають увагу як на соціальні чинники, обумовлені зовнішніми джерелами страху, так і на внутрішні, які пов'язані з особистісними характеристиками суб'єктів. Таким чином, значення соціальної ситуації розвитку, особистісних якостей у виникненні, розвитку, прояві і подоланні страху в різні вікові періоди не викликає сумніву у дослідників. У той же час дослідження саме особистісних властивостей і психологічних детермінант виникнення та подолання страху у період ранньої дорослості є найменш вивченою сферою сучасних досліджень. Саме тому важливим є теоретичне та емпіричне дослідження психологічних детермінант виникнення та подолання страху у період ранньої дорослості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виникнення страху сучасними науковцями розглядалася у контексті вікових проявів: у молодшому шкільному віці (Л. С. Акопян, 2010; О. М. Складенко, 2005 та ін.), у підлітковому віці (С. В. Гриднева, 2007; Н. Г. Кормушина, 2011; С. Н. Ольховецький, 2007; Л. В. Уварова, 2000 та ін.), в юнацькому віці (В. А. Гузенко, 2009; В. В. Косік, 2001; О. М. Кузнецова, 2003; С. Н. Ольховецький, 2007; О. Ф. Чернавський, 2008 та ін.), у дорослому віці (О. М. Кузнецова, 2003; О. О. Прилутська, 1999 та ін.), але, на наш погляд, не знайшло достатнього висвітлення вивчення психологічних чинників виникнення і подолання страху у період ранньої дорослості.

Мета статті: теоретичний аналіз сучасних психологічних досліджень проблеми виникнення, переживання та подолання страхів.

Виклад основного матеріалу. У своїй докторській дисертаційній роботі Л. С. Акопян визначає і виділяє характеристики страхів дітей молодшого шкіль-

ного віку в залежності від соціокультурного, територіального і освітнього середовищ. Вивчення емоційних станів та їх регуляцію у дітей автор розглядає у контексті суб'єктно-діяльнісного підходу, культурно-історичної концепції розвитку вищих психічних функцій, значущості соціальної ситуації розвитку у вивченні та формуванні способів самовладання з емоційними станами.

Вивчаючи страх у молодшому шкільному віці, Л. С. Акоюн виокремлює: спектр основних способів саморегуляції дітей в ситуації переживання страху (активно-захисний, пасивно-захисний, бездіяльність, відволікання за допомогою чого-небудь, самозаспокоєння, звернення по допомогу до батьків, звернення до вищих сил); спектр емоційних станів учнів; емоційний зміст свідомості школярів; змістовні характеристики емоцій; особливості соціальної ситуації розвитку (в об'єктивному і суб'єктивному аспектах). Концепт «соціальна ситуація розвитку» розглядається автором у двох аспектах: в суб'єктивному (система відносин дитини) – багатомірність психічного явища емоцій і в об'єктивному – структурне різноманіття зовнішніх умов. Сукупність суб'єктивних проявів емоції страху Л. С. Акоюн об'єднує в структурно-типологічні групи: обумовлені, індуковані і внутрішньо-генеровані, кожна з яких, у свою чергу, може бути специфічна за ознаками ментальності (територіальна, етнічна, професійна, конфесійна приналежність) [1].

У своєму дослідженні психологічних детермінант шкільних страхів у молодших школярів О. Н. Склярєнко розглядає страх як комплексне утворення, яке включає фізіологічні, поведінкові та когнітивні компоненти. Поняття «шкільні страхи» автор визначає як негативні емоційні стани дитини, які виникають у школі або у зв'язку із згадуванням про школу. Ці стани пов'язані з відображенням у свідомості дитини конкретної загрози емоційному благополуччю та проявляються в очікуванні й передбаченні невдачі при здійсненні конкретної дії, яка має бути виконана на уроці або у позаурочній ситуації.

До основних психологічних детермінант шкільних страхів у молодших школярів О. Н. Склярєнко відносить: індивідуально-психологічні особливості суб'єкта (занижена самооцінка, тривожність, негативний особистісний досвід); вплив значущих дорослих (дитячо-батьківські відносини у сім'ї, стиль педагогічного спілкування вчителя); вплив особливостей форм навчання і виховання. До основних шкільних страхів молодших школярів автор відносить: страхи самовираження, страхи не відповідати очікуванням інших, страхи, що виникають при спілкуванні з учителем, страхи ситуацій перевірки знань. Найбільш інтенсивний прояв щодо фізіологічного, поведінкового та когнітивного аспектів у молодших школярів належить страхам самовираження (страхи виглядати безглуздо, виявитись об'єктом насмішок, побоювання публічних виступів, виявлення ініціативи, вступу в суперечку тощо) та страхам ситуацій перевірки знань (страхи тестування, контрольних та самостійних робіт, «відкритих» уроків, поганих оцінок тощо). Ці дві групи шкільних страхів, на думку автора, є провідними у молодшому шкільному віці [10].

У своїй кандидатській дисертації С. М. Ольховецький приділяє увагу чинникам виникнення страхів у підлітковому та молодшому юнацькому віці, які формуються у процесі накопичення життєвого досвіду і залежать від специфіки соціальної ситуації розвитку. Основною детермінантою страхів у досліджуваній віковій групі автор називає нестабільну самооцінку (у підлітків) та невпевненість у майбутньому (у юнацтва). Основними чинниками страхів у підлітковому та молодшому юнацькому віці є такі: 1) внутрішні (особистісні) чинники – підвищена тривожність, акцентуації характеру, неадекватна самооцінка, низький рівень комунікабельності; 2) зовнішні чинники (соціально-психологічні) – міжособистісні відносини, негативні комунікативні настановлення (учнів і вчителів), низький рівень спілкування; 3) вікові чинники – психологічні особливості підліткового та мо-

лодшого юнацького віку, новоутворення, вікові кризи. Аналізуючи причини виникнення страхів у підлітковому та юнацькому віці, С. М. Ольховецький зазначає, що на їх появу і формування суттєвий вплив мають такі чинники: нестійкість психіки у дітей підліткового віку; невизначене майбутнє у дітей юнацького віку; потяг до самостійності за невизначеного соціального статусу; недостатня сформованість самооцінки й саморегуляції; намагання вести «доросле» життя, що призводить до руйнування психіки і виникнення великої кількості страхів; конфліктний клімат у сім'ї; конфліктні (напружені) взаємини з учителями школи; наявність тривожності як ситуативної, так і особистісної неминуче веде до виникнення страхів.

Після проведення психологічного дослідження, автор зазначає, що страх має складну різнопланову будову і може бути охарактеризований:

- кількісно – за інтенсивністю прояву (низький – адаптивний, середній – ситуативний, високий – особистісний);

- якісно – за його суто особистісними (внутрішніми) чинниками (високий рівень тривожності, неадекватна самооцінка, низька комунікабельність), і зовнішніми, соціально-психологічними (низька успішність у школі, конфлікти з батьками, вчителями, однолітками);

- змістовно – за видами (вітальні, психосоматичні, гностичні, соціальні, самоідентифікаційні), в залежності від сфери життя дитини, де вони з'являються і яку фруструють, що викликає деформації розвитку особистості [6].

У своїй дисертаційній роботі Л. В. Уварова розглядає механізми психологічної детермінації страхів, їх будову та змістові особливості в молодшому підлітковому віці. У цілісний особистісний механізм психічної детермінації страхів автор включає емоційно-вольовий, психогенетичний, мотиваційний, когнітивний, самооцінний, моральний компоненти. Ці компоненти механізму психічної детермінації страхів функціонують у тісному взаємозв'язку. У внутрішню психологічну структуру цього механізму Л. В. Уварова включає цілісний комплекс особистісних властивостей, які різнобічно характеризують особистість.

Об'єктивно-психологічні прояви страхів у молодшому підлітковому віці тісно пов'язані між собою і утворюють цілісну структуру, в якій автор вирізняє структурні компоненти: «поведінкові прояви тривоги і страху», «шкільні страхи» і «психофізіологічні прояви страхів».

З урахуванням показників об'єктивно-психологічного виявлення страхів і властивостей особистості молодшого підліткового віку, особливостей прояву страхів і тривог, властивостей нервової системи і психогенетичних передумов емоційності (прояви емоцій основних модальностей), особливостей перебігу страхів в екстремальних ситуаціях Л. В. Уварова пропонує структуру механізму психологічної детермінації, в яку входять вісім компонентів-блоків. За ступенем внеску в механізм психічної детермінації страхів компоненти розташовуються у такій послідовності: 1) «Негативна модальність емоцій. Астенічні психодинамічні властивості особистості»; 2) «Шкільні страхи»; 3) «Невпевненість. Нестабільність впевненості»; 4) «Соціальні страхи»; 5) «Стенічні властивості нервової системи. Моральні якості особистості»; 6) «Нерішучість, ригідність цілепокладання. Помилки пам'яті»; 7) «Знижена і нестабільна психомоторна активність»; 8) «Тривожність, незадоволеність результатами дій» [11].

С. В. Гриднева у своєму дослідженні розкриває наукове уявлення про механізми особистісної детермінації поведінкових проявів емоції страху та її значення в особистісному функціонуванні у сучасних дітей молодшого підліткового віку.

У дослідженні автор розширює і поглиблює знання про існуючі концепції долаючої поведінки, про способи її реалізації та зміст пасивних копінг-стратегій. Розглядаючи властивості особистісних характеристик дітей 9 – 10 років, С. В. Гриднева приділяє увагу: соціальному «Я» молодшого підлітка; прояву ідеального «Я»; системі потреб; поведінці; здатності до рефлексії; диференціації актуального й можливо-

го (фантомного, вигаданого) світів особистості. Поняття «страх» у роботі трактується як різновид пасивної копінг-стратегії – деструктивної емоційної експресії страху, спрямованої на привернення уваги оточуючих та інтенсифікацію їх взаємодії з дитиною з метою заповнення дефіциту зовнішнього, соціально-психологічного ресурсу подолання фруструючих ситуацій. Вибір пасивної копінг-стратегії С. В. Гриднева пов'язує зі специфічним набором особистісних детермінант, які складаються у певній системі відносин особистості. До цих детермінант належать: стійкі патерни соціальної взаємодії у фруструючих ситуаціях; патерни взаємодії з дитиною людей з найближчого оточення (близьких дорослих і друзів); комплекс соціально-психологічних рис особистості, окреслених Р. Кеттеллом; уявлення дитини про свою особистість і про характер соціальної взаємодії з оточуючими її близькими; самооцінка; стан здоров'я дитини; рівень її когнітивних здібностей щодо оцінки соціальних ситуацій, який виявляється у змісті атрибутивних процесів спілкування.

На думку автора, комплекс особистісних властивостей, пов'язаних із зовнішнім і внутрішнім особистісними ресурсами долаючої поведінки, визначає зміст та інші характеристики страхів дітей 9 – 10 років і відображає доступність для дитини зовнішнього (інтеріндивідуального) особистісного ресурсу подолання у фруструючій ситуації. Наявність у дитини описаного комплексу особистісних чинників лежить в основі її прагнення до частого використання, залучення емоції страху в якості різновиду пасивної копінг-стратегії у фруструючих ситуаціях. Ця стратегія органічно поєднується з більш частими виборами копінг-стратегій у вигляді встановлення соціальних контактів (спілкування) і пошуку духовної опори. На думку автора, копінг-стратегії близьких людей, які вони проявляють у відповідь на активне вираження страху дитиною, сприяють закріпленню в особистісній структурі дитини патернів долаючої поведінки у вигляді експресії інтенсивного страху, які взаємодоповнюють дефіцитарну систему міжособистісних стосунків у сім'ї та копінг-стратегії близьких дорослих [2].

У своїй дисертаційній роботі «Особистісні страхи призовників та їх психодіагностика» В. В. Косік визначає сутність страху, його природу, функції та джерела, розкриває психологічний зміст понять «ситуативний» та «особистісний» страхи. Науковець приділяє увагу питанням індивідуальності особистісного страху, а саме залежності міри небезпечності того чи іншого явища, предмета або ситуації від суб'єктивного сприймання та оцінки індивідом; вивчаються наукові підходи до розв'язання питання вродженості (генетичної обумовленості) та прижиттєвого накопичення джерел страху.

У дослідженні автор значну увагу приділяє виявленню особистісних страхів призовників, вивченню взаємозв'язків між джерелами особистісних страхів та індивідуально-психологічними властивостями, з одного боку, та типами акцентуацій характеру особистості, з іншого. У виявленому взаємозв'язку між джерелами особистісних страхів та індивідуально-психологічними властивостями призовників В. В. Косік серед останніх звертає увагу на високий рівень тривожності, нейротизму, екстраверсію, інтроверсію. У дослідженні характеру особливостей страхів визначені такі положення: за проявами страхів у призовників на першому місці розташовані просторові страхи, на другому – страхи стихій та інцертивні (від лат. *incertio* – невідоме) страхи; особистісними страхами усієї вибірки респондентів є соціальні та страхи невротичного характеру, які характеризуються найменшою частотою прояву. У вивченні взаємозв'язків між джерелами особистісних страхів і типами акцентуацій призовників за типологією А. С. Лічко, В. В. Косік досліджує розподіл джерел страхів у межах кожної окремої акцентуації, а також – найінтенсивніші страхи в контексті усіх типів акцентуацій. Таким чином на підставі вказаного дослідження автор робить такі висновки: «Між джерелами особистісних страхів існують внутрішні структурні взаємозв'язки, які визначають міру їх спорідненості та лежать в основі класифікації вказаних ста-

нів. Між частотою та інтенсивністю вияву джерел особистісних страхів, з одного боку, та індивідуально-психологічними (зокрема, акцентуйованими) властивостями призовників, з іншого, існують стійкі взаємозв'язки» [4].

У дослідженні В. А. Гузенко приділяється увага особливостям взаємозв'язку переживання соціального страху з різними рівнями мотивації досягнень у юнацькому віці. Переживання соціальних страхів автор пов'язує з усвідомленням події або ситуації з соціальної сфери існування особистості, а також подальшого значення для життя цієї ситуації (події) в контексті мети та задач людини. Спираючись на роботи О. О. Прилутської, автор підкреслює положення про те, що соціалізація страху проходить у трьох сферах (як і соціалізація особистості): діяльність, самосвідомість та спілкування. На думку В. А. Гузенко, можна виділити соціальні страхи, які пов'язані з кожною з них. У класифікації соціальних страхів автор виокремлює такі категорії: 1) страхи керівництва і підпорядкування; 2) страхи успіхів і невдач; 3) страхи близьких соціальних контактів; 4) страхи, пов'язані з оцінюванням особистості суспільством; 5) страхи, пов'язані з негативними політичними та економічними змінами.

Під поняттям «соціальний страх» автор розуміє емоцію, яка виникає у відповідь на «соціальну ситуацію загрози», переживається як очікування або передбачення небезпеки (критики, невдачі, втрати тощо), яка своїм корінням сягає минулого досвіду й орієнтована на майбутнє. У розумінні мотивації досягнення автор базується на концепції М. Ш. Магомед-Емінова, де мотивація досягнення розглядається як функціональна система інтегрованих у єдине ціле афективних і когнітивних процесів, що регулюють перебіг діяльності упродовж її досягнення та здійснення. У цілому мотивацію досягнення у роботі автор визначає як один із різновидів мотивації діяльності, пов'язаний з потребою індивіда досягати успіхів і уникати невдач. Процес розгортання мотивації досягнення розглядається автором за етапами ініціації, селекції, реалізації та постреалізації (за М. Ш. Магомед-Еміновим). На цих рівнях формування та реалізації мотивації досягнення успіху соціальний страх виконує різні функції: на етапі ініціації – регулятивно-спонукальну функцію, на етапі селекції – регулятивно-оцінну; на етапі реалізації – регулятивно-стимулюючу, на етапі постреалізації – функцію оцінювання та гальмування діяльності. Соціальний страх стає «продуктом» мотивації за умови, що результат діяльності негативно оцінюється суспільством [3].

У своїй дослідницькій роботі О. М. Кузнецова приділяє увагу вивченню психологічних особливостей прояву страхів на рівні буденної свідомості в людей, які належать до певних соціальних груп (викладачів, лікарів та студентів вказаних спеціальностей); вивченню питання про те, як відображаються особливості віку, статі, професії та рівня тривожності на переживання такого роду емоцій. Вивчення психологічних особливостей страхів на рівні «життєвої свідомості», на думку автора, дає можливість пошуку більш ефективних шляхів подолання ірраціональних, неясних страхів та оптимізації долаючої поведінки.

Переживання страхів у більшості випадків, на думку О. М. Кузнецової, незалежно від вікових, гендерних та професійних особливостей, зводяться до загальнолюдських, внутрішніх, соціальних та ірраціональних страхів. Особливості прояву страхів у цілому автор позначає, як відображення у формуванні семантичної структури свідомості у формі базисних конструктів («моральність», «страх соціальної дезадаптації», «ірраціональні страхи»), які розкривають основні причини страхів людей: смерть, ізоляція, самотність, безпорадність і небезпека, створені силою власної уяви.

Особливості переживання страхів, за даними дослідження О. М. Кузнецової, значною мірою залежать від таких чинників:

– *віку респондентів*: для респондентів 17 – 20 років найбільш актуальними страхами виступають страх недотримання загальноприйнятих моральних норм

суспільства, а також страх втрати цілісності; юнацькому віку більшою мірою властива акцентуація на ірраціональних, деструктивних страхах; респондентів 40 – 55 років турбує стан психологічної ізоляції, самотності, старості та нерозуміння оточуючих;

– *гендерних особливостей*: у юнаків-студентів виявлені певні труднощі у відокремленні значущих конструктів страху через додаткові чинники, що відображають релігійні страхи, страх втрати цілісності і страх соціальних змін. У жінок спостерігається зменшення основних категорій страхів і зведення всіх значущих ознак до трьох базових чинників: «моральність», «страх соціальної дезадаптації» та «ірраціональні страхи»;

– *професійних особливостей*: особливості гуманітарної та медичної освіти проявилися в тому, що в групі юнаків-студентів – майбутніх педагогів – на відміну від юнаків-студентів – майбутніх лікарів – найбільш значущими виявилися «ірраціональні страхи» як показник підвищеної чутливості, сили уяви та емоційності. Дівчат-студенток – майбутніх лікарів і жінок-лікарів зі стажем характеризує присутність в їхньому семантичному просторі властивого їхній професійній діяльності «страху смерті та болю» [5].

Основу проведеного дисертаційного дослідження О. О. Прилутської склали теоретичні та емпіричні дослідження соціальних страхів населення та психологічні механізми їх детермінації. Аналіз проблеми дослідження розглядався з позиції міждисциплінарного підходу. Вивчалися співвідношення поняття страху та інших негативних емоційних проявів, що мають схожу психологічну природу. Проведена систематизація міждисциплінарних досліджень страхів, тривог і побоювань – типологія страхів, психологічні причини виникнення страхів (сигнали небезпеки, негативні очікування, негативний життєвий досвід, вроджені та культурологічні детермінанти, пізнавальні процеси, загроза гомеостазу), стихійні форми поведінки під час переживання страху.

На основі проведеного дослідження автор позначає такі суттєві моменти: соціальні страхи у населення досліджуваного регіону – це складне соціально-психологічне явище, яке обумовлюється різними чинниками: об'єктивними соціально-економічними умовами життєдіяльності населення, негативними тенденціями їх змін, низьким рівнем довіри до влади, стихійними інформаційними процесами, діяльністю засобів масової інформації. Соціалізація страхів у населення, на думку О. О. Прилутської, здійснюється в трьох сферах: трудовій діяльності (загроза безробіття, зменшення можливості професійного вибору і зростання професійної майстерності, незахищеність у «післятрудоному» періоді); спілкування (зменшення комунікативних контактів, «примітивізації» у спілкуванні, домінування монологічного спілкування); самосвідомості (заниження самооцінки, деформація образу «Я», погіршення самоствалення). Соціалізація страху проявляється при оволодінні захисно-компенсаторною активністю, в тому числі у вигляді стихійних форм поведінки; збільшує прагнення людей до об'єднання та спільного подолання відчуття загрози. Домінування соціальних страхів підвищує сугестивність поведінки, збільшує конформність, стимулює протестні форми політичної активності [8].

У своїй дисертаційній роботі О. Ф. Чернавський страх розглядає не як окрему емоцію, а як комплексний психологічний стан, обумовлений статевою приналежністю, типологічними, психофізіологічними і соціально-психологічними особливостями індивіда. На основі розробленого автором опитувальника можна діагностувати страх на трьох рівнях: переддія, прояви та післядія.

На думку автора, ця методика дозволяє діагностувати у індивіда специфічні особливості перебігу страху і позначити шляхи корекції його стану. Представлені в опитувальнику рівні О. Ф. Чернавський характеризує наступним чином. Рівень переддії страху розкривається через параметри фантазії, прогнозування, фізіоло-

гічних реакцій, самооцінки, болю фізичного і морального. Рівень безпосереднього переживання страху – через природний, побутовий, екстремальний, моральний страх, страх діяльності та життєдіяльності. Рівень післядії страху – через параметри тривалості, екстернальності, особистісно- та соціально-астенічних і стеничних станів. Кожен рівень страху, як виділяє автор, має свої типологічні, психологічні та соціально-психологічні особливості, обумовлені, з одного боку, мінімальною емоційною та максимальною свідомою диференційованістю, а з іншого боку – максимальною емоційною диференційованістю.

У своїх дослідженнях автор зіставляє параметри страху (за трьома рівнями) з показниками волі, з негативними психоемоційними станами, з соціально-психологічними особливостями особистості, особливостями страху в аспекті їх статевої детермінованості [12].

Висновки. Аналіз вищенаведених досліджень дає можливість сформулювати такі узагальнюючі положення. У вивченні проблеми страху автори розкривають особливості емоційних станів особистості, психологічні детермінанти виникнення та подолання страхів, властивих для кожного досліджуваного вікового періоду. Загалом у вивченні проблеми виникнення та подолання страху в сучасних дослідженнях велика увага приділяється молодшому шкільному, підлітковому та юнацькому віковим періодам. Дослідження детермінант виникнення та подолання страху у більш пізніх вікових періодах є не досить вивченим аспектом в сучасних психологічних дослідженнях. Лише деякі роботи присвячені вивченню проблеми страхів у період дорослості (О. О. Прилутська, О. М. Кузнецова), у яких приділяється увага гендерному і професійному аспектам, але не позначаються вікові межі, які властиві дорослому віку. Також відсутні сучасні дослідження, в яких би розглядався вплив соціальної ситуації розвитку, особистісних властивостей і якостей особистості, впливу накопиченого життєвого досвіду людини на появу або прояв страхів у період ранньої дорослості.

Важливим, на нашу думку, є вивчення соціальної ситуації розвитку в період ранньої дорослості, яка полягає в активному залученні людини у сферу суспільного виробництва, сферу трудової діяльності, а також створенні власної сім'ї, вихованні дітей і суб'єктивної соціальної ситуації розвитку, яка визначається прагненням до самостійності, самореалізації, незалежності і, головне, відповідальності [7]. Ми вважаємо, що емоційні стани і прояви страхів, психологічні детермінанти виникнення і подолання страхів у цьому віковому періоді будуть змінюватися і доповнюватися. Також доцільно, на наш погляд, вивчення страху на трьох рівнях (за О. Ф. Чернавським) у період ранньої дорослості. Таке дослідження може мати не тільки теоретичну значущість, а й практичну, що дасть можливість визначити шляхи корекції страхів у цей період.

Бібліографічні посилання

1. **Акопян Л. С.** Психология эмоциональных состояний и их регуляция у детей младшего школьного возраста (на материале детских страхов) : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Л. С. Акопян. – Самара, 2010. – 21 с.
2. **Гриднева С. В.** Личностные детерминанты страхов и стратегий совладающего поведения у детей 9 – 10 лет : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / С. В. Гриднева. – Ростов-на-Дону, 2007. – 22 с.
3. **Гузенко В. А.** Особливості переживання соціального страху особами з різними рівнями мотивації досягнень у юнацькому віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В. А. Гузенко. – О., 2009. – 21 с.
4. **Косік В. В.** Особистісні страхи призовників та їх психодіагностика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / В. В. Косік. – К., 2001. – 16 с.

5. **Кузнецова Е. Н.** Психологические особенности проявления страхов у педагогов и врачей на уровне обыденного сознания : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Е. Н. Кузнецова. – Ставрополь, 2003. – 185 с.

6. **Ольховецький С. М.** Психологічні чинники та засоби подолання страхів у підлітково-му та молодшому юнацькому віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / С. М. Ольховецький. – К., 2007. – 22 с.

7. **Павелків Р. В.** Вікова психологія : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Р. В. Павелків. – К. : Кондор, 2011. – 468 с.

8. **Прилутская О. А.** Психологические факторы преодоления социальных страхов у населения региона : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология», 19.00.05 «Социальная психология» / О. А. Прилутская. – М., 1999. – 21 с.

9. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. – Х. : Прапор, 2009. – 672 с.

10. **Скляренко О. Н.** Психологічні детермінанти та психокорекція шкільних страхів у молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. Н. Скляренко. – К., 2005. – 22 с.

11. **Уварова Л. В.** Механизм психологической детерминации страхов в младшем подростковом возрасте : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Л. В. Уварова. – М., 2000. – 21 с.

12. **Чернавский А. Ф.** Системное исследование страха : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / А. Ф. Чернавский. – Екатеринбург, 2008. – 26 с.

Надійшла до редколегії 22.03.2013.

УДК 159. 942

О. І. Петрусенко, С. Д. Алексєнко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДЕТЕРМІНАНТИ СИНДРОМУ «ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ» У ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В АСПЕКТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

Досліджено особливості прояву синдрому «професійного вигорання» у педагогічних працівників та детермінанти його виникнення у контексті психологічного здоров'я. У результаті експериментального дослідження визначено, що має місце статистично значущий зворотний кореляційний зв'язок між рівнем професійного вигорання та рівнем адаптивного потенціалу, а також між рівнем професійного вигорання та рівнем психологічного благополуччя педагога.

Ключові слова: професійне вигорання, професійна деформація, емоційне вигорання, педагог, психологічне здоров'я, психологічне благополуччя, адаптивний потенціал.

Проанализированы особенности проявления синдрома «профессионального выгорания» педагогических работников и детерминанты его возникновения в контексте психологического здоровья. В результате экспериментального исследования установлено, что существует статистически значимая обратная корреляционная связь между уровнем профессионального выгорания и уровнем адаптивного потенциала, а также между уровнем профессионального выгорания и уровнем психологического благополучия педагога.

Ключевые слова: профессиональное выгорание, профессиональная деформация, эмоциональное выгорание, педагог, психологическое здоровье, психологическое благополучие, адаптивный потенциал.